

ТРАНСФОРМАЦІЯ ВІТЧИЗНЯНОЇ СВЯТКОВОЇ КУЛЬТУРИ В ПЕРІОД 20-30 РР. ХХ СТ.

Досліджуються трансформаційні процеси, які відбулися у святковій культурі, зазначається, що змінення святкових форм та їх аксіології цілком залежало від загальної десаκραлізації вітчизняної культури в період 20-30 рр. ХХ ст.

Ключові слова: *свято, святкова культура, театралізація, масові святкові видовища, секуляризація.*

Исследуются трансформационные процессы, которые произошли в праздничной культуре, отмечается, что изменение праздничных форм и их аксиологии всецело зависело от общей десакрализации отечественной культуры в период 20-30 гг. ХХ ст.

Ключевые слова: *праздник, праздничная культура, театралізація, массовые праздничные зрелища, секуляризація.*

We study the transformation processes that took place in a festive culture, it is noted that the change in holiday shapes and their axiology entirely dependent on a common national culture desacralization between 20-30 years of the twentieth century.

Key words: *holiday, festive culture, spectacle, mass holiday spectacle, secularization.*

Стан вітчизняної святкової культури у 20-30 рр. ХХ ст. в науковій літературі висвітлений досить широко. Серед авторів, які присвятили свої публікації святам означеного періоду, слід назвати Д. Генкіна, Д. Золотницького, М. Заковича, О. Курочкіна, О. Ліманську, Л. Малооку, Й. Шароєва та ін. Але більшість праць написані ще за радянських часів і для них характерні «заідеологізованість» та замилювання «буднями і праздниками театрального октября» [3]. Тільки деякі автори, серед яких виділимо О. Курочкіна [6], О. Ліманську [7], Л. Малооку [8], об'єктивно розглядали процеси, котрі відбувалися зі святами в першій чверті минулого сторіччя. Однак і нині бракує комплексних культурологічних досліджень святкової культури початку ХХ ст. Поза увагою дослідників залишилася проблема виявлення ґенези виразних засобів радянських свят, недостатньо простежені зміна «картини світу» та формування нової ціннісної основи, притаманної святам радянської доби. Отже, розглянемо ці актуальні питання.

Метою статті є дослідження трансформації вітчизняної святкової культури у 20-30 рр. ХХ ст.

Для цього слід вирішити такі завдання:

- простежити зміни, які відбулися у вітчизняній святковій культурі у 20-30 рр. ХХ ст.;
- виявити ґенезу виразних засобів радянських свят;

- проаналізувати вплив радянських свят у 20-30 рр. ХХ ст. на формування нової «картини світу»;
- виявити аксіологічну основу свят періоду 20-30 рр. ХХ ст.
- визначити особливості державної політики стосовно свят в означений період.

Жовтнева революція зумовила не тільки радикальні соціальні й політичні зміни в країні, але й трансформації у вітчизняній святковій культурі. Більшовицька влада розпочала в період 20-х рр. активне реформування вже існуючої системи свят. Владним структурам потрібні були свята, котрі б пропагували ідеї революції, й перші пожовтневі десятиріччя пройшли під знаком створення нових, революційних свят. Їх проведення набуло статусу невід'ємної складової державної соціальної політики. Становлення радянських свят і обрядів, їх роль у подоланні попереднього укладу життя постійно привертала увагу більшовицького керівництва. Ще О. Конт [9, с. 50-83] зазначав, що свято завжди було інструментом державного впливу на суспільство. Святкові ритуали особливим чином стабілізують усі сфери його життя. За допомогою святкової діяльності органи влади мають можливість формувати новий світогляд і перекреслювати минуле. Після перемоги революції влада розглядала революційні свята як один із найефективніших важелів впливу на малограмотні пролетарські маси. В. Ленін значну увагу приділяв емоційно-смісловій стороні нових революційних свят. Він особисто цікавився питаннями запровадження перших масових святкових дійств, опікувався їх видовищністю, оглядав виставки ескізів декораційного оформлення. Для пролетарських вождів прикладом впливу на маси були свята періоду Великої французької революції, які синтезували досвід організації видовищ з одного боку — католицькою церквою, а з іншого — народних карнавальних дійств. Релігійна традиція відрізнялась «містеріальністю», використанням культової атрибутики: святих ікон, мощів, хоругв. Карнавальна — характерним спрощенням образів-символів (Хитрун, Скнара, Простак), ритуальним висміюванням багатіїв, можновладців. У Франції революційне свято перетворювалося на сакралізований захід, мета якого — освячення дій народних мас. Про це писав дослідник Мона Озуф [10]. Перші російські постановки 1918 - 1920 рр. нагадували за виразними засобами свята періоду Французької революції. Влада вітала і санкціонувала, зокрема Луначарський, їх проведення. Святам Радянської Росії притаманні такі ж типові для періоду подій 1789 — 1799 рр. у Франції алегоричні образи як: Свобода, Рівність, Братерство тощо. Водночас постановники використовували і надбання вітчизняної «сміхової культури»: скомороського народного театру з його традиціями «глумів», частівок. У святкових заходах того часу домінували революційна

символіка, монументалізм, гіперболізація. Пожовтневі десятиріччя були також часом створення революційних («політичних») міфів. Першим використав термін «міф» до політичних явищ французький соціолог і соціаліст Ж. Сорель, який мав на увазі масове захоплення політичними ідеями й ілюзіями. Про політичний міф як явище писав і К. Маркс. У радянській науці тему соціального міфу розробляли П. Гуревич («Соціальна міфологія») та П. Шестаков («Міфологія ХХ ст.»), а на заході політолог: О. Янов, М. Восленський, О. Авторханов й ін. Вищезазначені автори відзначали ілюзорність соціального міфу. Але це ілюзія, яка має світоглядний смисл. Вона додає цінності загальній картині світу, котру прагнуть створити. Дослідник В. Пивоев зауважує, що навіть у первісному суспільстві міфологія була вираженням певної ідеології, й називає її «первісною ідеологією». Він пише: «Будь-яка міфологія — ідеологічна, будь-яка ідеологія — міфологічна» [11, с. 145].

У пореволюційній Росії склалися сприятливі умови для сприйняття «ідеологічних міфів». Однією із головних ознак «соціалістичної міфотворчості» була ілюзія щодо «світлого майбутнього всього людства». Міфологізації піддавалися такі ключові фігури як В. І. Ленін («полум'яний революціонер», «самий чоловечний человек», «наше знання, сила и оружие»), Й. В. Сталін («вірний ленінець», «кращий друг дітей») та сама більшовицька партія («партія — рука миллионпалая, сжатая в один громающийся кулак»). Про необхідність радянської міфології одним із перших писав А. В. Луначарський («Релігія і соціалізм»), котрий краще за інших розумів, що без віри не обійтись при тому відносно невисокому рівні освіченості російського суспільства, який був на початку ХХ ст. Догматична інтерпретація марксизму Сталіним і його послідовниками призвела до міфологізації цього вчення, тому й головним міфологом революції (чи одним із головних) можна вважати, безумовно, Й. Сталіна [11, с. 173]. Таким чином, святкові заходи в Радянській Росії мали потрібне їм міфологічне підґрунтя, яке вже далі розроблялося в сценарно-режисерських основах найрізноманітніших театралізованих дійств (інсценівок). Більшовицькі вожді ініціювали їх проведення в дні революційних річниць, найчастіше просто неба. Темою більшості з таких інсценівок була світова історія боротьби поневолених за визволення, а головне місце в них посіли події 1917 р. Хвиля проведення подібних свят дістала назву «театрального Жовтня» [3]. Найвідоміші майстри цього напрямку: С. Радлов, А. Піотровський, М. Петров, В. Соколов, М. Охлопков, К. Марджанов та ін.

У березні 1919 р. силами Червоноармійського театру (м. Петроград) було проведене святкове дійство — «Повалення самовладдя». На той час у театрі головував М. Виноградов-Мамонт, пізніше його

змінив А. Піотровський. У цьому заході брали участь великі маси червоноармійців. Наступними роботами театру стали агітаційні видовища, котрі розігрувалися на площі біля Народного дому (м. Петроград): «Третій Інтернаціонал» («Червоний рік») та «Меч миру» (сценарій А. Піотровського, режисер С. Радлов).

У далекому Іркутську, в роки громадянської війни, велике масове дійство поставив молодий режисер М. Охлопков («Боротьба труда і капіталу»). Але найапофеознішою, найпоказовішою за своїм розмахом і художнім рівнем була інсценізація «Штурм Зимового палацу» (режисери — М. Євреїнов, М. Петров, А. Кугель), яка відбулася в день третьої річниці Жовтня, 7 жовтня 1920 р., на площі перед Зимовим палацом. У святковому заході брали участь більше шести тисяч чоловік.

1 травня 1919 р. в Зеленому театрі (м. Київ) відбулася вистава за п'єсою Лопе де Вега «Фуенте Овехуна» в постановці К. Марджанова (Марджанішвілі), приурочена до пролетарського свята. У фіналі вистави, котра розповідала про боротьбу мешканців селища Фуенте Овехуна проти поневолювачів, актори з гучними криками наближалися до рампи, а глядачі, повстававши зі своїх місць, ішли їм назустріч і підтримували акторів виконанням «Інтернаціоналу». Це повторювалося 42 вечори поспіль. Глядачів червоноармійців після цієї вистави відправляли на фронт.

Концерти-мітинги й масові театралізовані вистави були основними у святковій культурі України перших післяреволюційних десятиріч. Ініціаторами запровадження масових святкових заходів стали фундатори національного театру Л. Курбас та М. Терещенко. Курбас у 1917 р. поставив концерт-мітинг, присвячений перемозі народної революції, та серію живих картин «Історичні ілюстрації», зокрема «Прометей прикутий». Очолований митцем театр «Березіль» до жовтневих свят 1922 р. підготував виставу — плакат «Жовтень». Головне місце, як виразним засобом, відводилося музиці, танцю, пантомімі, пластичним композиціям. Виставу «Жовтень» показували на площах Києва в поєднанні із сатиричною буфонадою-імпровізацією — «Жовтневою петрушкою дядька Кіндрата». Лесь Курбас, як реформатор українського театру, намагався у своїй діяльності синтезувати здобутки технології постановки масових свят з багатомістовими фольклорними традиціями. Народна драма «Різдвяний вертеп» акумулювала в собі багато відомих форм середньовічного театру (міраклі, містерії, мораліте) й різні види лялькової вистави. Головний елемент видовища — вертепна дерев'яна скринька з ляльками — символізувала Віфлемську печеру і виготовлялась у формі двоярусного будиночка. На верхньому ярусі мешкали канонічні герої різдвяної містерії — від Янголів і Пастухів до Смерті й Чорта. У нижньому ярусі розігрувалася друга частина вертепного дійства, яка присвячувалася

світській темі. Тут діяли персонажі з реального життя: Дід, Баба, Солдат, Шинкар, Запорожець, Циган, Полячка та ін. Л. Курбас, утілюючи експериментальну виставу «Вертеп» (1918 — 1919 рр.), орієнтувався на різдвяний варіант XVIII ст., де лялька Запорожця переважала всіх своїм розміром і була найактивнішою (своєрідний протест проти остаточного розгрому Запорозької Січі Катериною II). Для того, щоб вистава отримала актуальнішу революційну спрямованість, Курбас увів нових соціальних персонажів: Буржуя, Капіталіста, Солдата-червоноармійця.

Перше масове свято просто неба в Україні (м. Київ, 1921 р.) було втілене М. Терещенком. Він розробив оригінальний сценарно-режисерський задум «Першотравневого карнавалу» з театралізованою ходою і концертом-мітингом. Його ж музично-поетична композиція «Перший будинок нового світу» мала великий успіх і слугувала своєрідним зразком створення подібних заходів і в подальшому.

Святкові видовищні заходи 20-х рр. поєднували: політичні демонстрації; збори-мітинги; театральні спектаклі на відкритому повітрі; свята вулиць; дитячі театралізовані свята. А. В. Луначарський, відомий діяч освіти і культури, наголошував на значенні участі широких народних мас у святковій діяльності. «У народній масі таїться велика творча сила, - й вона створить зовсім особливий театр...» [3, с. 52].

У 20-30 рр. в населення Країни Рад формувалася нова картина світу. Головним інструментом, за допомогою якого вона закладалася в голови більшої частини неграмотних, простих людей, були саме масові свята. Влада розглядала святкові заходи як дієвий напрям революційної агітації і пропаганди. По-перше, художніми засобами створювався узагальнений образ «народу» як володаря країни, господаря «лесов, полей и рек», звідси — тисячі костюмованих людей, котрі брали участь у заходах. По-друге, відбувалося спрощення, стилізація, зведення до рівня карикатури образів ворогів: Капітал, Спекулянт, Дезертир тощо. Більше того, населенню пропонувалися своєрідні «рольові ігри» — агітаційні суди («Суд над Врангелем», 1920 р.). Глядачами і учасниками «Суду над Врангелем» стали десять тисяч червоноармійців. Точного тексту не було. Вистава проходила за сценарієм, який передбачував тільки певну схему дій і ролей. Текст був імпровізованим і створювався в процесі розвитку дії. У видовищі були задіяні обвинувачі, свідки, захисники (купець першої гільдії, офіцер — ці комічні ролі виконували актори). Уся маса глядачів брала участь у заході. Вистава переривалася гнівними криками, репліками червоноармійців. Всезагальною підтримкою присутні зустрічали вирок: «Врангель повинен бути знищений. Вирок належить виконати всім трудящим Радянської Росії». Подібних заходів було

в той історичний період дуже багато, а прийом побудови сценарію у формі суду використовується навіть і нині. Прикладом розігрування «рольових ігор» є святковий захід, який відбувся 8 листопада 1927 р. в Києві [13, с. 317]. На площі іподрому перед 50 000 глядачів були показані епізоди «Повстання арсенальців у 1917 році» — від засідання більшовиків-підпільників до сцен розгону демонстрації робітників, осади «Арсеналу», атак піхоти і кавалерії, розстрілу робітників-арсенальців і фінального урочистого параду частин Червоної Армії. Сценарій дійства був колективним, створеним самими учасниками подій повстання і ними ж утіленим. Картина світу, де головною є проста людина, яка може сама будувати своє майбутнє і майбутнє держави — була сприйнята, в неї щиро повірили мільйони мешканців Радянської Росії. Революційна ж тематика впродовж десятиріч посідала головне місце в проведенні свят.

З великим піднесенням святкували річниці Червоної Армії, Міжнародний жіночий день. Святкування 8 Березня набуло значного суспільного значення. Його тоді найчастіше називали Міжнародним святом робітниць. Вищезазначена назва свята акцентувала саме пролетарську, а не просто жіночу спрямованість березневих урочистостей. Жінка-пролетарка інтерпретувалась як взірць нового становища жінки в суспільстві, приклад активного суспільно корисного життя, носій комуністичного мислення. Однак головне ідеологічне навантаження мали Жовтневі та Першотравневі свята. Вони сприяли закріпленню в суспільній свідомості нових революційних цінностей, пропагували партійну монолітність (відбувалися політсуди над переможеними партіями, а в подальшому над непом), відданість більшовицькій справі (відзначалися селяни, що своєчасно й у повному обсязі здавали продподаток), класову солідарність трудящих. Великою популярністю в ті роки користувалися спортивні свята, що проводилися в найрізноманітніших формах на стадіонах, парках, площах. Фізкультурні виступи та змагання стали невід'ємною частиною і багатьох інших свят. Своім життєрадісним характером і бадьорістю вони сприяли подальшому розвитку радянського масового спорту. Починаючи з 1931 р., щорічно в День Червоної Армії (23 лютого), проводився великий зимовий парад — свято, в якому брали участь воїни Червоної Армії і цивільне населення.

Поряд із революційними святами продовжувала функціонувати традиційна обрядовість, яка мала вже віками сформований комплекс календарних та сімейно-побутових урочистостей. Держава розпочала процес трансформування старої обрядовості, оголосивши її «пережитками минулого». Під поняття «пережитків минулого» підпали не тільки суто церковні обряди, але й народні свята, які ввібрали в себе християнську символіку та ритуали.

Цілеспрямоване змінення ціннісно-смыслових основ традиційних свят проходило в декілька етапів. Радянська наука називала їх етапами формування нової обрядовості [12, с. 45-59]. Перший етап охоплює період з 1917 р. до середини 30-х рр. Він позначений активною антирелігійною пропагандою, процесами секуляризації, які охопили всі сфери життя суспільства, зокрема й сферу святкової обрядовості. Для загальної десакарлізації радянської культури було характерним руйнування релігійних уявлень, відкидання священних текстів, девальвація християнських цінностей та світоглядних установок. З метою викоринення релігійних пережитків запроваджується «червона обрядовість» [12, с. 92], яка, за задумом радянського керівництва, повинна була витіснити церковні свята. У контексті загальної секуляризації було зроблено спроби трансформувати такі традиційні свята як «Різдво», «Пасха», «Трійця», а саме: запроваджено комсомольські антирелігійні свята з такими ж назвами, котрі задумані як засіб широкого агітаційного впливу на віруючих. Перше комсомольське «Різдво» святкували 7 січня 1923 р. в Москві й багатьох інших містах: театралізовані вистави, вулична хода, що завершалася «спаленням богів». Зрозуміло, що такі дійства викликали негативні емоції у віруючих.

Змінювалися піддані й сімейно-побутові обряди. Замість традиційних хрестин та вінчань у 20-ті рр. почали впроваджувати комсомольські «Звіздини», «червоні хрестини», «червоні весілля», «громадянські панахиди» [12, с. 92]. Зазнав «модернізації» вид календарних аграрних свят. Спеціально для селян запроваджували нові святково-обрядові заходи. Зокрема, в 1920 р. Н. Крупська опублікувала в газеті «Правда» статтю «Свято врожаю». За задумом Н. Крупської й радянського керівництва, «день врожаю повинен був на новій основі продовжувати старі народні звичаї, які супроводжували літні та весняні роботи зі збору врожаю» [6]. У новому «Святі врожаю» старовинний ритуальний елемент «зажинок» поступово був вилучений зі святкового дійства, натомість, на перший план вийшла пропаганда досконаліших агротехнічних методів ведення сільського господарства. У той час популярними складовими «Свята врожаю» були «суд над трьохполкою», «похорон сохи», «суд над поганим землеробом» [6]. Усі ці елементи є чужорідними для віками ustalених аграрних свят, тому вони й не прижилися в календарно-виробничій обрядовості. Хоча саме «Свято врожаю» в новій традиції святкування продовжувало еволюціонувати й упродовж десятиріч посідало одне з основних місць у системі радянської святковості.

Отже, підсумовуючи все вищевикладене стосовно святкової культури в перші повоєнні десятиріччя можна відзначити, що виникли нові за своїми ціннісними основами та формою свята — радянські, котрі виразними засобами використовували традиції

релігійних містерій, хресних ходів, західноєвропейських карнавалів та вітчизняну народну сміхову культуру («балаганні» видо-вища, скоморські глуми).

Система радянських свят, яка виникла в період 20-30 рр. ХХ ст., мала на меті формування нових цінностей, нового світобачення, яке ґрунтувалось на засадах ленінізму, а його зміст полягав у боротьбі із ворогами революції.

Святкова діяльність у країні рад була частиною державної політики й цілком скеровувалась та контролювалась владними структурами. Свята покликані були формувати світогляд марксистів-ленінців, виховувати моральні якості «справжніх» бійців за ідеї революції на кшталт Павлика Морозова. Святкові заходи активно й «гнівно» осуджували капіталістів, кулаків, імперіалістів тощо. Революційне свято впливало на естетичну сферу людей «манерою агітбригади, стилем агітплаката», переважно монументальними засобами виразності.

Ідеологічна верхівка спроби «модернізації» таких видів традиційних свят як календарно-виробничі, сімейно-побутові та церковні. Запроваджувались атеїстичні «Різдво», «Пасха», «Трійця» тощо, а також комсомольські атеїстичні «Звіздини» й інші «червоні обряди».

Вивчення стану вітчизняної святкової культури у 20-30 рр. ХХ ст. є надзвичайно важливим, тому що саме цей час був драматичною сторінкою в історії традиційних свят українців. Проведення суто церковних свят було заборонено, народні свята, які вже поряд із язичницькою, увібрали в себе й християнську складову, почали втрачати обрядовий елемент та невпинно згасати. Руйнування традиційної святковості державою в період 20-30 рр. мало вкрай негативні наслідки для національної культури в цілому.

Перспективами подальших досліджень може бути вивчення особливостей розвитку сучасної святкової сфери культури.

Список літератури

1. Генкин Д. М. Массовые праздники / Д. М. Генкин. — М. : Наука, 1975. — 200 с.
2. Закович Н. М. Советская обрядность и духовная культура / Н. М. Закович. — К. : Наук. думка, 1980. — 221 с.
3. Золотницкий Д. И. Будни и праздники театрального Октября / Д. И. Золотницкий. — Л. : Искусство, 1978. — 255 с.
4. Конович А. А. Театрализованные праздники и обряды в СССР / А. А. Конович. — М. : Высшая школа, 1990. — 205 с.
5. Курбас Л. Березиль / Л. Курбас. — К. : Дніпро, 1988. — 518 с.
6. Курочкин А. В. «Красная обрядность» // Советские традиции, праздники и обряды. — К. : Политиздат Украины, 1988. — С. 92.
7. Ліманська О. В. Календарне свято як складова української обрядової культури : автореф. на здобуття наук. ступеня кандидата

- мистецтвознавства : спец. 26.00.01 «Теорія та історія культури» / О. В. Лиманська. — К., 2008. — 18 с.
8. Малоока Л. В. Історична еволюція масових свят українців : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук : спец. 17.00.01 «Теорія та історія культури» / Л. В. Малоока. — К., 2006. — 17 с.
 9. Милль Д. С. Огюст Конт и позитивизм / Д. С. Милль. — М. : ЛКИ, 2007. — 176 с.
 10. Озуф М. Революционный праздник: 1789-1799 / М. Озуф. — М. : Языки славянской культуры, 2003. — 652 с.
 11. Пивоев В. М. Миф в системе культуры / В. М. Пивоев. — Петрозаводск : Грани. — Т, 1991. — 216 с.
 12. Советские традиции, праздники и обряды: Словарь-справочник / [Н. К. Гаврилюк, А. В. Курочкин, В. Д. Конвай и др.; Сост. Б. В. Попов]. — К. : Политиздат Украины, 1988. — 232 с.
 13. Шароев И. Г. Режиссура эстрады и массовых представлений / И. Г. Шароев. — М. : Просвещение, 1986. — 459 с.

Надійшла до редколегії 27.10.2011 р.